

FYZIKÁLNÍ PRAKTIKUM

Fyzikální praktikum 1

Zpracoval: Tomáš Plšek, 461281

Naměřeno: 11.5.2017

Obor: Astrofyzika

Skupina: Čt, 8:00

Úloha: 4. Měření gravitační konstanty a tíhového zrychlení

$T = 22,5\text{ }^{\circ}\text{C}$

$\varphi = 30,9\text{ }^{\circ}$

$p = 97,95\text{ hPa}$

Úkoly:

1. Změřte tíhové zrychlení reverzním kyvadlem. Porovnejte výsledek s místní hodnotou.
2. Změřte gravitační konstantu Cavendishovými torzními vahami.

1. Úvod

Tíhové zrychlení g je definováno jako zrychlení volného pádu tělesa ve vakuu. Tíhové zrychlení závisí na zeměpisné šířce ϕ a nadmořské výšce H podle empirického vztahu:

$$g = [9,780\,356(1 + 0,005\,288\,5 \sin^2\phi - 0,000\,005\,9 \sin^2 2\phi) - 0,000\,003\,086\,H] \text{ ms}^{-2} \quad (1)$$

Tíhové zrychlení však může kolísat vlivem lokálních nepravidelností a nehomogenit zemského tělesa v řádu 10^{-3} ms^{-2} . Fyzikální tabulky pro Brno udávají hodnotu $g = 9,809\,980\text{ ms}^{-2}$.

Měření gravitační konstanty z definice je však velmi náročné. Obecně lze použít fyzické kyvadlo, jehož perioda je dána vztahem:

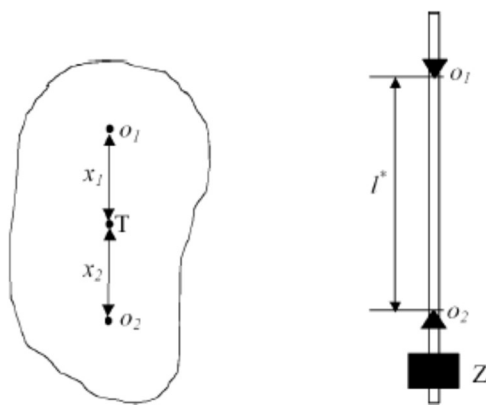
$$T(\varphi) = 2\pi \sqrt{\frac{J}{mgx}} \left(1 + \frac{1}{16} \varphi^2 + \frac{11}{3072} \varphi^4 + \frac{173}{737280} \varphi^6 \dots \right), \quad (2)$$

kde J je moment setrvačnosti kyvadla vzhledem k ose otáčení, m je jeho hmotnost a x je vzdálenost těžiště tělesa od osy otáčení. V případě, že výchylka φ je dostatečně malá ($< 5^{\circ}$) jedná se o tzv. nulové kmity a z rovnice (2) tedy zůstává pouze první člen sumy (nezávislý na výchylce).

Gravitační silou na sebe působí každé dvě hmotné částice o hmotnostech m_1 a m_2 ve vzdálenosti r , které lze považovat za hmotné body. Tyto body se podle Newtonova gravitačního zákona budou přitahovat silou:

$$F = \kappa \frac{m_1 m_2}{r^2}, \quad (3)$$

kde $\kappa = 6,673\,84(80) \cdot 10^{-11} \text{ m}^3 \text{ kg}^{-1} \text{ s}^{-2}$ je gravitační konstanta.

Obrázek 1: Fyzické kyvadlo a reverzní kyvadlo¹

Pro **reverzní kyvadlo**, které může kmitat vzhledem ke dvěma různým osám o_1 a o_2 tak, že doby kmitu k příslušným osám jsou shodné tzn. $T_1 = T_2$, platí pro dobu kmitů:

$$T_{1,2} = 2\pi \sqrt{\frac{J_0 + mx_{1,2}^2}{mgx_{1,2}}} \quad (4)$$

Za předpokladu rovnosti period ($T_1 = T_2$) a po zavedení redukované délky $l = x_1 + x_2$ dostáváme:

$$l = \frac{J_0 + mx_1^2}{mgx_1} = \frac{J_0 + mx_2^2}{mgx_2} \quad (5)$$

Pak tedy:

$$T_1 = T_2 = 2\pi \sqrt{\frac{l}{g}} \quad (6)$$

Cavendishovy váhy jsou založeny na měření momentu gravitačních sil M_{grav} mezi dvěma hmotnými koulemi a dvojicí malých spojených kuliček zavěšených na torzním vlákně. Tíhová síla namáhá vlákno v tahu a gravitační interakce mezi koulemi namáhá vlákno v torzi.

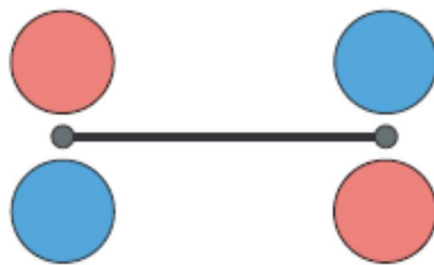
Pro moment gravitačních platí:

$$M_{grav} = 2\kappa(Mm)d \left(\frac{1}{r^2} - \frac{r}{(4d^2 + r^2)^{\frac{3}{2}}} \right) \quad (7)$$

Vychýlením velkých koulí z původní polohy váhy rozkmitáme. Pro úhlovou frekvenci netlumených kmitů platí vztah (budeme předpokládat, tlumení je minimální):

$$\omega \approx \omega_0 = \sqrt{\frac{D}{J}}, \quad (8)$$

kde J je moment setrvačnosti soustavy (pouze pohyblivých částí – dvojice kuliček spojených tyčkou na torzním vlákně) a D je direkční moment torzního vlákna.

Obrázek 2: Vychýlení koulí z původní polohy (modrá) do opačné polohy (červená)²

Dvě kuličky o hmotnosti m a poloměru ρ spojené tyčkou ve vzdálenosti středů $2d$ mají vzhledem k ose závěsu moment setrvačnosti:

$$J = 2m \left(\frac{2}{5} \rho^2 + d^2 \right). \quad (9)$$

2. Postup měření

2.1 Měření tíhové zrychlení reverzním kyvadlem

Redukovanou délku (vzdálenost obou os otáčení) změříme svinovacím metrem.

Kyvadlo rozkmitáme a pomocí počítače měříme periodu kmitů. Shodné periody pro závaží nahoře i dole docílíme postupným posouváním závaží, vynášením směrnic v závislosti na poloze závaží a následně odhadem požadované polohy závaží z grafu. Ověříme správnost výsledku pro získanou polohu závaží a z upraveného vztahu (6) dopočteme hodnotu tíhového zrychlení.

2.2 Měření gravitační konstanty Cavendishovými vahami

Rozkmitáme váhy vychýlením dvojice velkých koulí z původní polohy (viz obrázek 2). Na zrcátko, jež se součástí pohyblivé části vah, namíříme laser a jeho odraz pozorujeme na stínítku s měřidlem. Po určitých časových intervalech zaznamenáváme polohu stopy laseru.

Po naměření minimálně 3 maxim proces opakujeme: dvojici velkých koulí dáme do původní polohy a opět zaznamenáváme polohu stopy laseru.

Ze zjištěných maxim metodou 3 kyvů určíme hodnoty posunu rovnovážné polohy a to podle vzorce:

$$\varphi_0 = [(\varphi_1 + \varphi_3)/2 + \varphi_2]/2 \quad (10)$$

Pro jednotlivé posuny od rovnovážných poloh pak platí vztah:

$$\varphi_0 - \varphi'_0 = 4 \frac{M_{grav}}{D}. \quad (11)$$

Po úpravě tedy získáváme vzorec pro výpočet gravitační konstanty:

$$\kappa = \frac{m \left(\frac{2}{5} \rho^2 + d^2 \right) \left(\frac{2\pi}{T} \right)^2 (\varphi_0 - \varphi'_0)}{2d(Mm) \left(\frac{1}{r^2} - \frac{r}{(4d^2 + r^2)^{\frac{3}{2}}} \right)}. \quad (12)$$

3. Použité měřicí přístroje

Měřená veličina	Přístroj	Rozsah	Nejistota
vzdálenost	svinovací metr	500 cm	0.03 cm
vzdálenost	školní pravítko	30 cm	0.03 cm
vzdálenost	reverzní kyvadlo (poloha závaží)	14 cm	0.03 cm
čas	optická závora	-	-
čas	stopky	-	-

Tabulka 1: Použité přístroje

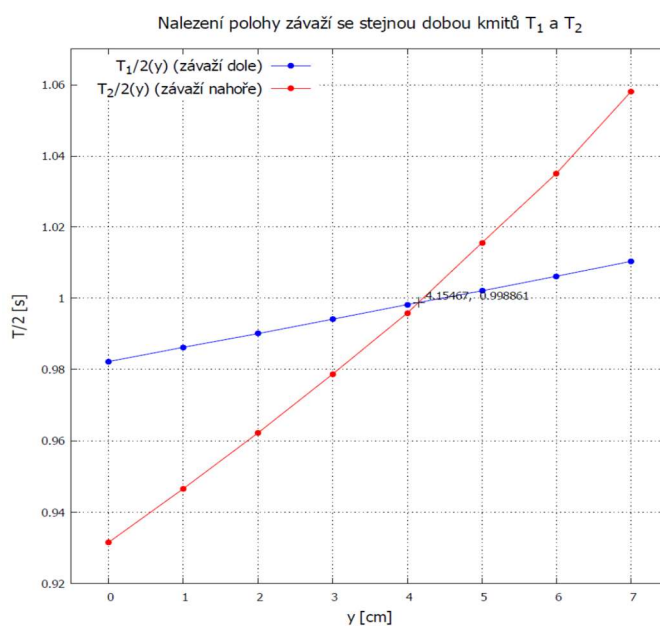
4. Měření

4.1 Měření tíhového zrychlení reverzním kyvadlem

Pomocí optické závory připojené na sériový port počítače jsme získali hodnoty půlperiod v závislosti na poloze závaží.

Poloha závaží	Dole	Nahoře
y [cm]	$T_1/2$ [s]	$T_2/2$ [s]
0	0.982	0.932
1	0.986	0.947
2	0.990	0.962
3	0.994	0.979
4	0.998	0.996
5	1.002	1.016
6	1.006	1.035
7	1.010	1.058

Tabulka 2: Hodnoty půlperiod v závislosti na poloze závaží

Graf 1: Nalezení polohy závaží se stejnou periodou kmitů T_1 a T_2

Z grafu vidíme, že požadovaná poloha závaží (aby se perioda kmitů pro závaží dole i nahore rovnala) odpovídá hodnotě $y \doteq 4,15 \text{ cm}$. Pomocí vzorce (6) určíme hodnotu tíhového zrychlení.

$l = 0.995(2) \text{ m}$...redukovaná délka reverzního kyvadla

Poloha závaží	$T/2 \text{ [s]}$	$g \text{ [m/s}^2\text{]}$
Dole	0.998880(2)	9.84(2)
Nahore	0.998884(5)	9.84(2)

Tabulka 3: Ověření požadované polohy závaží $y \doteq 4,15 \text{ cm}$

4.1 Měření gravitační konstanty Cavendishovými torzními vahami

Ze získaných hodnot (poloh stop laseru v závislosti na čase) určíme polohu středů (rovnovážné polohy), z rozdílu poloh středů a znalosti kolmé vzdálenosti určíme rozdíl úhlů $\varphi_0 - \varphi_0'$.

	$x_1 \text{ [cm]}$	$x_2 \text{ [cm]}$	$x_3 \text{ [cm]}$	$x_0 \text{ [cm]}$
1. měření	14,5(1)	37,3(1)	16,2(1)	26,3(2)
2. měření	10,2(1)	34,3(1)	11,6(1)	22,6(2)

Tabulka 4: Hledání poloh maxim tlumeného kmitání Cavendishových torzních vah

Poloměr kuliček $\rho = 8,19 \text{ mm}$

Hmotnost kuliček $m = 38,3(2) \text{ g}$

Vzdálenost středů kuliček $2d = 100 \text{ mm}$

Hmotnost koule $M = 1,5 \text{ kg}$

Minimální vzdálenost středu koule od těžiště kuliček $r = 46,5 \text{ mm}$

Rozdíl rovnovážných poloh $(\varphi_0 - \varphi_0') = 1,00(8)^\circ$

Perioda $T = 463(5) \text{ s}$

Kolmá vzdálenost vah od stínítka $D = 213,1(3) \text{ cm}$

Po dosazení do vzorce (12) získáváme hodnotu gravitační konstanty:

$$\kappa = 6,3(5) \cdot 10^{-11} \text{ m}^3 \text{ kg}^{-1} \text{ s}^{-2}$$

5. Závěr

Tíhové zrychlení jsem pomocí reverzního kyvadla stanovil na hodnotu $g = 9,84(2) \text{ m/s}^2$. Na výslednou nejistotu má vliv nejistota měření redukované délky kyvadla (nejistota aritmetického průměru a nejistota měřidla) a nejistota aritmetického průměru při měření času.

Tabulky³ udávají pro Brno hodnotu $g = 9,809980 \text{ m/s}^2$.

Gravitační konstantu jsem pomocí Cavendishových vah určil na $\kappa = 6.3(5)10^{-11} \text{ m}^3 \text{ kg}^{-1} \text{ s}^{-2}$. Na nejistotu má vliv nejistota měřidla na stínítku (respektive nejistota zapříčiněná velikostí stopy laseru), nejistota svinovacího metru při měření vzdálenosti a nejistota hmotnosti kuliček. Výsledek však ovlivnily i nepřesnosti spojené s měřením času a odhadováním správného momentu pro odečtení polohy stop laseru na stínítku.

Hodnota gravitační konstanty je $\kappa = 6,673 \text{ } 84(80) \cdot 10^{-11} \text{ m}^3 \text{ kg}^{-1} \text{ s}^{-2}$.

6. Zdroje

¹ ZDENĚK BOCHNÍČEK, JANA JURMANOVÁ, PAVEL KONEČNÝ, ZDENĚK NAVRÁTIL A LUBOŠ POLÁČEK. *Fyzikální praktikum 1, Návodů k úlohám*; Úloha č. 4: Měření gravitační konstanty a tíhového zrychlení, Obrázek 1: Fyzické kyvadlo a reverzní kyvadlo. Brno, 2013. Dostupný z https://is.muni.cz/www/108960/trans/navody/skripta_fp1.pdf.

² ZDENĚK BOCHNÍČEK, JANA JURMANOVÁ, PAVEL KONEČNÝ, ZDENĚK NAVRÁTIL A LUBOŠ POLÁČEK. *Fyzikální praktikum 1, Návodů k úlohám*; Úloha č. 4: Měření gravitační konstanty a tíhového zrychlení, Obrázek 2: Ke stanovení rovnovážné polohy metodou tří kyvů. Brno, 2013. Dostupný z https://is.muni.cz/www/108960/trans/navody/skripta_fp1.pdf.

³ J.BROŽ, V. ROSKOVEC, M. VALOUCH. *Fyzikální a mat. tabulky*. SNTL, Praha, 1980.

⁴ ZDENĚK BOCHNÍČEK, JANA JURMANOVÁ, PAVEL KONEČNÝ, ZDENĚK NAVRÁTIL A LUBOŠ POLÁČEK. *Fyzikální praktikum 1, Návodů k úlohám*; Úloha č. 4: Měření gravitační konstanty a tíhového zrychlení. Brno, 2013. Dostupný z https://is.muni.cz/www/108960/trans/navody/skripta_fp1.pdf.